

Inkomensdynamiek en achterliggende verhuisstromen

Aldert de Vries¹⁾, Bas Hamers¹⁾ en Jan Latten²⁾

Sinds halverwege de jaren negentig laten Amsterdam, Den Haag en Utrecht weer een lichte stijging van het gemiddeld inkomen zien ten opzichte van het Nederlands gemiddelde. Rotterdam is de bekende uitzondering; de stad met het laagste inkomen groeit ook het traagst. Wat zijn de achterliggende factoren van deze verschillen? In dit artikel wordt nagegaan hoe verhuisstromen invloed hebben op de inkomenspositie van de grote steden rond de eeuwwisseling.

1. Inleiding

Het gemiddeld inkomen van de stadsbewoner is een belangrijk issue voor beleidsmakers. Zo ondermijnt een dalend inkomen het financiële draagvlak van gemeentelijke voorzieningen. Bovendien vergroot een dalend gemiddeld inkomen de kans op ongewenste ontwikkelingen als concentratie van lage inkomensgroepen, verpaupering en het ontstaan van achterstandswijken. Dit is wat gebeurde in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw, toen grootschalige suburbanisatie van midden- en hogere inkomensgroepen grote negatieve gevolgen had voor de inkomenspositie van de grote steden.

Als reactie hierop ontstond het stedelijke vernieuwingsbeleid, dat erop was gericht de achterstanden in de steden aan te pakken. In de jaren tachtig was deze vernieuwing nog sterk gericht op het verbeteren van de huisvestingssituatie van de zittende bevolking. Sinds de jaren negentig wordt door middel van fysieke herstructurering getracht een gevarieerder woningaanbod te creëren om ook de midden- en hogere inkomensgroepen aan de stad te binden.

Dit beleid lijkt niet zonder gevolgen te blijven. Recente onderzoeksresultaten er in toenemende mate op dat het gemiddeld inkomen van de stadsbewoners van Amsterdam, Den Haag en Utrecht sinds halverwege de jaren negentig harder is gestegen dan in de rest van Nederland (Wallet en

Van der Weijden, 2003; Ministerie van VROM, 2004; De Vries, 2005; Snellen et al., 2006; *staat 1*). De grote steden weten wellicht steeds beter hogere inkomensgroepen aan zich te binden. De grote inkomensstijging is volgens de Vries (2005) vooral aan de hoge groeicijfers in de stadscentra te danken.

Van de vier grote steden is Rotterdam de uitzondering in dit patroon. Het gemiddeld inkomen stijgt er nog altijd minder hard dan het Nederlands gemiddelde. Terwijl Rotterdam al de hoogste concentratie aan lage inkomensgroepen kende, is deze situatie verder verscherpt in de afgelopen jaren. In Rotterdam is op initiatief van het gemeentebestuur van Rotterdam de Wet bijzondere maatregelen grootstedelijke problematiek, beter bekend als de Rotterdamwet, van kracht geworden. Met deze wet wordt in bepaalde achterstandswijken een inkomenseis gesteld, zodat lagere inkomensgroepen kunnen worden geweerd.

Maar is instroom van lage inkomensgroepen wel de voornaamste oorzaak van de achterblijvende inkomensontwikkeling van Rotterdam? Om deze vraag in perspectief te kunnen plaatsen, wordt in dit artikel nagegaan hoe belangrijk binnenlandse en buitenlandse migratie voor de inkomensontwikkeling van de vier grote steden zijn. Daarbij wordt ook de autonome inkomensontwikkeling van de zittende stedeling in beschouwing genomen.

2. Inkomensdynamiek in de stad

Het gemiddeld inkomen van een willekeurige gemeente wordt bepaald door de inkomensontwikkeling die de stadsbewoners zelf doormaken, gecombineerd met inkomensstromen als gevolg van vestiging en vertrek. De stad neemt echter een bijzondere positie in. Dit komt door twee processen: het roltrapeffect en selectieve migratie.

Staat 1
Bevolkings- en inkomensdynamiek in de vier grote steden

	Index gemiddeld inkomen			Aantal inwoners		
	1999	2002	verschil 2002 t.o.v. 1999	1999	2002	verschil 2002 t.o.v. 1999
	<i>Index</i>			<i>x 1 000</i>		
Amsterdam	104,2	104,8	0,6	731	737	5
Den Haag	102,2	103,5	1,3	438	441	3
Rotterdam	92,7	92,4	-0,3	594	600	6
Utrecht	102,7	103,4	0,7	233	237	4

Bron: Sociaal Statistisch Bestand.

¹⁾ Ruimtelijk Planbureau, Den Haag.

²⁾ Centraal Bureau voor de Statistiek, Voorburg.

Het is een bekend fenomeen dat instromers een lager inkomen genieten dan uitstromers. Dit proces wordt verklaard door het zogenaamde roltrapeffect. Nieuwkomers gebruiken de stad om een sociaal-economische stijging te bewerkstelligen. Jongeren, maar ook immigranten, proberen met behulp van een gedifferentieerd banenaanbod hoger op te komen. Personen die zich tijdelijk in de stad vestigen, kennen soms een sterke inkomensstijging. Eenmaal geklommen op de maatschappelijke ladder vestigt deze groep zich in een latere fase buiten de grote stad. De stad fungeert daarmee voor sommigen als emancipatiemachine.

Selectieve migratiestromen interfereren echter in het roltrapeffect. Op het moment dat de instroom van jongeren met een laag inkomen kleiner wordt dan de uitstroom van meer draagkrachtige gezinnen, wordt de stad op termijn onvoldoende gecompenseerd om het gemiddeld inkomen op peil te houden. De afgelopen decennia is inderdaad sprake van selectieve migratiestromen. Deze worden vooral veroorzaakt door een overwegende uitstroom van autochtonen, die voor een groot deel wordt opgevangen door instromende allochtonen (Latten, Bontje en Nicolaas, 2004). Indien instromende allochtonen over een structureel lager inkomen beschikken dan uitstromende autochtonen, heeft dat een negatief effect op het gemiddeld inkomen van de stad (Latten et al., 2006).

Vanuit het roltrapeffect geredeneerd is de verwachting dat de vestigers uit andere delen van Nederland een lager inkomen hebben dan de vertrekkers. Voor buitenlandse migratie geldt eenzelfde hypothese, als werknemers uit het buitenland naar Nederland komen en op latere leeftijd weer terugkeren. Selectiviteit in verhuisstromen uit zich in deze analyse alleen in het verschil in inkomen tussen buitenlandse immigranten en emigranten; etniciteit van de migranten is niet meegenomen.

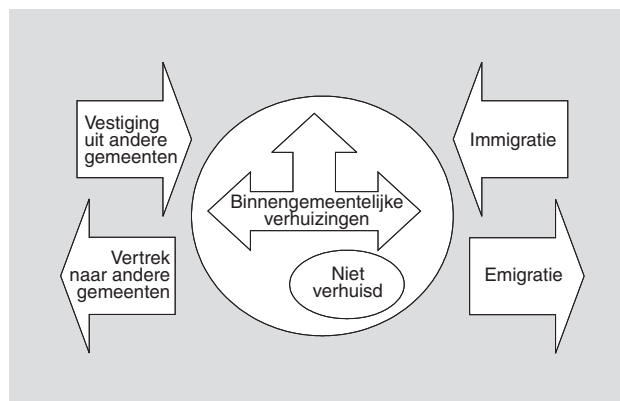
3. Methode

Om deze processen in beeld te krijgen, is een analyse uitgevoerd op het Sociaal Statistisch Bestand van het CBS. Voor deze analyse is een aantal keuzes gemaakt. Ten eerste heeft de analyse betrekking op de periode 1999–2002, omdat alleen voor deze periode data beschikbaar waren. Ten tweede is gebruik gemaakt van een indicator van het inkomen zoals die in het Sociaal Statistisch Bestand van het CBS beschikbaar is. Het komt erop neer dat de persoonlijk verdiende lonen, winsten, studiebeurzen en uitkeringen van alle personen worden gemiddeld. De gehanteerde inkomensdefinitie uit het Sociaal Statistisch Bestand gebruikt andere inkomenscomponenten dan overige CBS-publicaties en is daarom moeilijk vergelijkbaar daarmee.

Ten derde zijn alle inkomens geïndexeerd naar het Nederlands gemiddelde voor respectievelijk 1999 en 2002, zodat steden en verhuiscategorieën eenvoudig te vergelijken zijn. Ten vierde is voor elke stad gewerkt met de gemeentegrens van 1999. De annexaties in 2001 van Utrecht en Den Haag zijn dus niet meegenomen, ook niet voor de cijfers van 2002.

Alle bewoners zijn onderscheiden in vier categorieën: zittende stadsbewoners (mensen die in de observatieperiode niet zijn verhuisd), stedelingen die tussen 1999 en 2002 binnen de stad verhuizen, binnengemeentelijke verhuizingen naar andere gemeenten en buitenlandse migratie (grafiek 1). Omdat de metingen over een tijdvak van drie jaar gaan, zijn mensen met meerdere transities, in één categorie ingedeeld. Daarbij hadden sterfte en geboorte prioriteit boven buitenlandse migratie, buitenlandse migratie prioriteit boven binnengemeentelijke verhuizingen en binnengemeentelijke verhuizingen prioriteit boven binnengemeentelijke verhuizingen. Zo is iemand die in 1999 binnen de stad verhuisde, en in 2001 naar een andere gemeente trok, alleen als vertrekkers geregistreerd. Zodoende vormt het aantal verhuizingen in dit onderzoek een onderschatting van het werkelijke aantal verhuizingen. Dit geldt vooral voor de minst geprioriteerde binnengemeentelijke verhuizingen.

1. Schema verhuisstromen

4. Inkomensgroei bij blijvende stedelingen relatief hoog

In *staat 2* is te zien dat mensen die in de stad zijn gebleven, er in de periode 1999–2002 in alle vier de grote steden sterker in inkomen op vooruit zijn gegaan dan het Nederlands gemiddelde. Zo verdienden de blijvers in Amsterdam (niet verhuisd) in 1999 nog 105 procent van het Nederlands gemiddelde; in 2002 was dit inmiddels gestegen naar 109 procent.

Opvallend is ook de grote inkomensstijging van stedelingen die binnen de stad naar een andere wijk verhuizen. Deze inkomensstijging ligt nog aanzienlijk hoger dan die van stadsbewoners die niet zijn verhuisd. Dit is misschien ook wel logisch aangezien juist diegenen die een inkomensgroei meemaken geneigd zijn om een grotere en/of betere woning zoeken. Hoewel de binnengemeentelijke verhuizers een lager inkomensniveau in 1999 kenden dan hun niet-verhuizende stadsgenoten, is dat verschil in 2002 ruimschoots tenietgedaan. In Amsterdam maakten verhuizers binnen de stad een inkomensontwikkeling door van 96 procent van het Nederlands gemiddelde in 1999 naar 113 procent in 2002. Gezien het relatief lage inkomensniveau in 1999 gaat het hier waarschijnlijk om een groep met veel jonge mensen aan het begin van hun carrière, die een sociaal-economische stijging koppelt aan ruimtelijke verplaatsing binnen de stad zelf.

Staat 2
Bevolkings- en inkomensdynamiek binnengemeentelijke verhuizingen in de vier grote steden

		Index gemiddeld inkomen			Aantal inwoners
		1999	2002	verschil 2002 t.o.v. 1999	
		<i>Index</i>			<i>x 1 000</i>
Amsterdam	Niet verhuisd	105	109	4	491
	Verhuizing binnen wijk	102	113	11	29
	Verhuizing buiten wijk, binnen gemeente	96	113	18	101
Den Haag	Niet verhuisd	105	108	3	281
	Verhuizing binnen wijk	98	106	8	14
	Verhuizing buiten wijk, binnen gemeente	91	105	14	69
Rotterdam	Niet verhuisd	94	97	3	392
	Verhuizing binnen wijk	81	91	10	33
	Verhuizing buiten wijk, binnen gemeente	84	100	16	80
Utrecht	Niet verhuisd	105	110	5	142
	Verhuizing binnen wijk	88	102	14	6
	Verhuizing buiten wijk, binnen gemeente	92	115	23	38

Bron: Sociaal Statistisch Bestand.

Tussen de steden onderling zijn echter grote verschillen waarneembaar. In Utrecht is de inkomensstijging van stedelingen het grootst, in Rotterdam het laagst. De hoge stijging in Utrecht kan verklaard worden door het hoge percentage studenten dat hier woont. Pas afgestudeerden maken namelijk een grote inkomenssprong aan het begin van hun arbeidscarrière. De geringe stijging in Rotterdam kan daarentegen juist duiden op een tekort aan geschikte woningen voor bewoners die hun inkomenspositie verbeteren.

Vooral de categorie binnengemeentelijke verhuizers is vanwege de hoge inkomensgroei voor de stad interessant. Dat het toch moeilijk is deze groep te behouden, blijkt uit het aantal binnengemeentelijke verhuizingen. In alle steden, met uitzondering van Utrecht, is het aantal binnengemeentelijke verhuizingen in tien jaar tijd met 25 procent afgenomen. Kennelijk zijn er niet genoeg mogelijkheden om binnen de stad te verhuizen. Een verklaring hiervoor kan de stagnerende woningmarkt zijn (Ministerie van VROM, 2004). In 2004 verhuisde slechts 10 procent van de bewoners van de grote steden naar een andere woning in de stad.

Zittende stedelingen, en dan vooral binnengemeentelijke verhuizers, dragen dus positief bij aan de inkomensgroei van de stad. De hoge inkomensgroei van stedelingen bevestigt de rol van de stad als emancipatiemachine. Het is echter belangrijk te beseffen dat die emancipatiemachine per stad sterk verschilt. In Amsterdam en Utrecht is die rol groter dan in Rotterdam. De vraag blijft in welke mate het woonbeleid van de steden hierop van invloed is, of dat autonome ontwikkelingen tot deze verschillen hebben geleid.

5. Verhuizingen van en naar andere gemeenten

Van verhuizers van en naar de stad is alleen het inkomen weergegeven aan het begin, respectievelijk het eind van de periode 1999–2002 (*staat 3*). Voor personen die zich in de periode 1999–2002 in de stad hebben gevestigd, is dus het inkomen in 2002 gemeten. Andersom is voor alle ver-

trekkers in de periode 1999–2002 het inkomen in 1999 vastgesteld. Zo verdienden de binnenlandse migranten die zich in de periode 1999–2002 in Amsterdam vestigden in 2002 124 procent van het Nederlands gemiddelde. Vertrekkers uit diezelfde periode naar andere gemeenten verdienden in 1999 121 procent van het Nederlands gemiddelde. Een consequentie is dat in de groep vestigers zowel personen zijn opgenomen die net zijn gearriveerd, als personen die al bijna drie jaar in de stad wonen. De laatsten hebben over het algemeen al een inkomensgroei doorgemaakt. Dit verklaart ook waarom andere publicaties die het verschil tussen in- en uitstroom over één jaar bekijken, wel een negatief saldo tussen vestigers en vertrekkers waarnemen (Van der Wouden et al., 2006).

Uit *staat 3* blijkt dat de verschillen tussen de steden groter zijn dan de overeenkomsten. In Den Haag verdienden de vestigers maar liefst 17 procent meer dan de vertrekkers. Ook in Amsterdam was dit saldo licht positief (+3 procent). In Rotterdam verdienden de vestigers juist iets minder dan de vertrekkers (–4 procent); alleen in Utrecht waren de vestigers beduidend minder draagkrachtig (–9 procent).

Een ander verschil was het gemiddelde inkomensniveau van de vestigers. Dit lag in Amsterdam en Den Haag op meer dan 120 procent van het landelijk gemiddelde. Vertrekkers uit Amsterdam verdienen ook relatief veel, terwijl vertrekkers uit Den Haag maar net boven het landelijk gemiddelde zaten. In Utrecht en Rotterdam is het gemiddeld inkomen van de vestigers relatief laag, hoewel het nog altijd iets boven het landelijk gemiddelde ligt. Doordat het gemiddelde inkomen in Rotterdam laag ligt, verdienen nieuwkomers daar ten opzichte van de stad toch nog relatief veel.

Een verklaring voor deze verschillen kan worden gevonden in de economische structuur. Zo raakt Rotterdam in vergelijking met Amsterdam achterop met betrekking tot de groei van de zakelijke dienstverlening. Amsterdam beschikt over een gevarieerde economische structuur, terwijl Rotterdam het voor de werkgelegenheid vooral van haar haven moet hebben (Burgers en Musterd, 2002). Hierdoor is een ander

Staat 3
Bevolkings- en inkomensdynamiek binnenlandse en buitenlandse migratie in de vier grote steden

		Index gemiddeld inkomen			Aantal inwoners		
		1999	2002	verschil 2002 t.o.v. 1999	1999	2002	verschil 2002 t.o.v. 1999
		<i>Index</i>			<i>x 1 000</i>		
Amsterdam	Vertrek naar andere gemeenten	121	.	.	68	.	.
	Vestiging uit andere gemeenten	.	124	.	.	50	.
	Binnenlands migratiesaldo	.	.	3	.	.	-18
	Emigratie	123	.	.	8	.	.
	Immigratie	.	80	.	.	32	.
	Buitenlands migratiesaldo	.	.	-43	.	.	24
Den Haag	Vertrek naar andere gemeenten	104	.	.	45	.	.
	Vestiging uit andere gemeenten	.	121	.	.	38	.
	Binnenlands migratiesaldo	.	.	17	.	.	-7
	Emigratie	122	.	.	6	.	.
	Immigratie	.	87	.	.	19	.
	Buitenlands migratiesaldo	.	.	-34	.	.	12
Rotterdam	Vertrek naar andere gemeenten	106	.	.	55	.	.
	Vestiging uit andere gemeenten	.	102	.	.	48	.
	Binnenlands migratiesaldo	.	.	-4	.	.	-7
	Emigratie	91	.	.	6	.	.
	Immigratie	.	50	.	.	22	.
	Buitenlands migratiesaldo	.	.	-41	.	.	16
Utrecht	Vertrek naar andere gemeenten	113	.	.	35	.	.
	Vestiging uit andere gemeenten	.	104	.	.	34	.
	Binnenlands migratiesaldo	.	.	-9	.	.	-1
	Emigratie	83	.	.	3	.	.
	Immigratie	.	50	.	.	7	.
	Buitenlands migratiesaldo	.	.	-33	.	.	4

Bron: Sociaal Statistisch Bestand.

profiel waarneembaar van mensen die naar Rotterdam toetrekken. In Den Haag kan de instroom van hogere inkomensgroepen te maken hebben met de groei van het overheidspersoneel en de sterke aanwezigheid van internationale organisaties.

Ondanks het feit dat nieuwkomers niet per definitie minder verdienen dan de vertrekkers draagt binnenlandse migratie toch op een negatieve manier bij aan de inkomensontwikkeling van de stad. In alle steden blijken namelijk meer mensen de stad uit te trekken dan er binnengaan (staat 3). Dit wijst op onevenwichtige verhuisstromen; het aantal vertrekkers wordt niet volledig gecompenseerd door nieuwe vestigers uit Nederland. Gecombineerd met het feit dat vertrekkers een hoger inkomensniveau hebben dan het gemiddelde van de stad, draagt binnenlandse migratie dus toch op een negatieve manier bij aan de inkomensontwikkeling van de stad.

6. Buitenlandse migratie

Verhuisstromen van en naar het buitenland zijn op dezelfde wijze in beeld gebracht als binnenlandse verhuisstromen (staat 3). Het blijkt dat immigranten substantieel minder verdienen dan emigranten. Zo verdiende in Amsterdam de gemiddelde emigrant uit de periode 1999–2002 in 1999 123 procent van het Nederlands gemiddelde. Immigranten uit diezelfde periode verdienden in 2002 slechts 80 procent. Ook in andere steden schommelde het verschil tussen immigranten en emigranten rond de 40 procent.

In Amsterdam en Den Haag is echter een belangrijk deel van de migranten van westerse herkomst, aangetrokken door de diplomatieke sector of de zakelijke dienstverlening

(Latten, Nicolaas en Hamers, 2006). Het relatief hoge inkomen dat westerse migranten met zich meebrengen, drukt een duidelijk stempel op het inkomensniveau van de totale immigratie. Het inkomen van immigranten ligt in deze twee steden tussen de 80 en 90 procent van het Nederlands gemiddelde, terwijl dit in Rotterdam en Utrecht rond de 50 procent schommelt.

Bij buitenlandse migratie gaat het om veel kleinere aantallen dan bij binnenlandse migratie. Wel is het aantal immigranten ongeveer twee keer zo hoog als het aantal emigranten. Steden zijn van oudsher de belangrijkste bestemming van buitenlandse migranten, en in de periode 1999–2002 was de immigratie in Nederland relatief groot in vergelijking met andere perioden. Ook wat betreft buitenlandse migratie is er sprake van onevenwichtigheid; er vestigen zich meer mensen dan er weggaan.

Het inkomen van immigranten weegt dus zwaarder op de inkomensbalans van de stad dan dat van de emigranten. Bovendien is het inkomensverschil van immigranten met het gemiddelde van de stad vele malen groter dan dat van de andere verhuiscategorieën. De instroom van in het bijzonder niet-westerse immigranten heeft dan ook een remmend effect op de inkomensontwikkeling van de stad.

7. Conclusie

De inkomensdynamiek in de periode 1999–2002 in de vier grote steden vertoont enkele overeenkomsten. In alle steden draagt de zittende stedeling positief bij aan de inkomensgroei. Vooral de binnengemeentelijke verhuizers kennen een relatief sterke inkomensstijging in vergelijking met het Nederlands gemiddelde. Dit zou erop kunnen dui-

den dat de grote steden beter in staat blijken om beginnen- de carrièremakers vast te houden. Mensen maken carrière in de stad, overeenkomstig het idee van het roltrap-effect, en vinden ook daadwerkelijk geschikte woonruimte binnen de gemeentegrenzen. Tegelijk blijft er in alle steden sprake van selectieve migratiestromen. Het binnenlandse migratiesaldo is negatief, terwijl er juist meer migranten uit het buitenland in de stad terecht komen dan er mensen naar het buitenland vertrekken. Beide verhuisstromen drukken weliswaar het inkomen, maar verhinderen niet (meer) de positieve ontwikkeling van de inkomenspositie van de grote steden.

Toch zijn de verschillen tussen de steden groot. Zo is de hoge inkomensgroei in Den Haag vooral veroorzaakt door de instroom van hogere inkomensgroepen uit andere gemeenten. Verhuizers binnen de stad groeien daar juist minder hard in inkomen dan in de andere steden. In Utrecht zijn het juist de binnengemeentelijke verhuizers die de inkomensgroei positief aanzetten, terwijl de vestigers uit andere gemeenten in Nederland hier een laag inkomen met zich meebrengen. In Amsterdam dragen beide categorieën bij aan de inkomensstijging van de stad. Opvallend in deze stad is het hoge gemiddelde inkomen van zowel vestigers als vertrekkers van en naar andere gemeenten in Nederland. Alleen buitenlandse migratie remt de inkomensstijging van de stad, in het bijzonder door niet-westerse immigratie.

De grote instroom van lage inkomensgroepen blijkt voor Rotterdam niet de voornaamste reden tot stagnatie van de inkomenspositie. Het verschil met andere steden ligt juist in een lagere inkomensgroei van de blijvende stadsbewoners, in combinatie met een grotere uitstroom van hogere inkomens naar andere gemeenten in Nederland. Met andere woorden, Rotterdam slaagt er minder goed in om midden- en hogere inkomensgroepen vast te houden dan de andere steden.

Gezien de huidige en verwachte demografische ontwikkelingen is te voorzien dat steden verder in inkomen stijgen. Zo is de niet-westerse immigratie sinds 2002 al sterk afgenomen. In Utrecht en Rotterdam zijn in 2005 zelfs al bijna evenveel emigranten als immigranten geteld. Niet-westerse immigratie blijft volgens CBS prognoses ook in de nabije toekomst relatief laag, wat de instroom van lage inkomensgroepen vermindert. Westerse immigratie, waaronder goed verdienende expats, zal juist verder toenemen als gevolg van de internationalisering van de arbeidsmarkt. Ook door de blijvende aandacht in het stedelijke beleid voor aantrekkelijke woonlocaties zullen steden midden- en hogere inkomensgroepen waarschijnlijk beter kunnen vasthouden. Aan de andere kant kan de verwachte suburbanisatiegolf van allochtone carrièremakers (Van Duin, De Jong en Broekman, 2006) een remmende werking op de inkomensgroei van de stad gaan hebben.

Of het proces van inkomensstijging ook in Rotterdam op gang komt, is echter onzeker. De afnemende instroom van niet-westerse allochtonen kan ook hier leiden tot een lichte

verbetering van de inkomenspositie van de stad. Daar staat tegenover dat Rotterdam veel minder lijkt te gaan profiteren van de toestroom van westerse allochtonen dan andere grote steden (Latten en Manting, 2006). Het belangrijkste is echter dat de aantrekkingskracht van Rotterdam voor hogere inkomensgroepen uit Nederland zelf verbetert.

Literatuur

Burgers, J. en S. Musterd, 2002, Understanding urban inequality: a model based on existing theories and an empirical illustration. *International Journal of Urban and Regional Research* 26(2), blz. 403–413.

Duin, C. van, A. de Jong en R. Broekman, 2006, Regionale bevolkings- en allochtonenprognose. Ruimtelijk Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek. NAI Uitgevers, Rotterdam.

Latten, J., M. Bontje en H. Nicolaas, 2004, Bevolkingsdynamiek in de vier grote steden. *Bevolkingstrends* 52(2), blz. 59–68.

Latten, J. en D. Manting, 2006, Bevolkings- en allochtonenprognose: Nederland in 2025 sterk geprofileerd. *Demos* 22(6), blz. 54–57. NIDI, Den Haag.

Latten, J., H. de Feijter, H. Nicolaas en B. Hamers, 2006, Uit balans. Selectieve verhuisstromen naar en uit de grote stad. In: Van Nimwegen, N. en I. Esveldt (red.), *Bevolkingsvraagstukken in Nederland anno 2006*. Grote steden in demografisch perspectief. WPRB-rapport nr. 71, blz. 175–208. NIDI, Den Haag.

Ministerie van Binnenlandse Zaken, 2006, *Nederland in 2015: Bouwstenen voor een toekomstverkenning*. Ministerie van Binnenlandse Zaken, Den Haag.

Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu, 2004, *Woningmarktverkenningen*. Ministerie van VROM, Den Haag.

Snellen, D., H. Farjon, R. Kuiper en N. Pieterse, 2006, *Monitor Nota Ruimte*. De opgave in beeld. Ruimtelijk Planbureau/Milieu en Natuur Planbureau. NAI Uitgevers, Rotterdam.

Vries, A. de, 2005, *Inkomensspreiding in en om de stad: Een voorstudie*. Ruimtelijk Planbureau. NAI Uitgevers, Rotterdam.

Wallet, C. en G. van der Weijden, 2003, *Inkomensverschillen binnen Nederlandse stadsgewesten*. Ministerie van VROM, Den Haag.

Wouden, R. van der, B. Hamers en F. Verwest, 2006, *Toekomstverkenning grotestedenbeleid: een beschouwing*. Ruimtelijk Planbureau. NAI Uitgevers, Rotterdam.